

ЕМОЦІЙНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК ПРОБЛЕМА ПСИХОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Упродовж останніх десятиліть дослідники інтелекту, здібностей і емоцій прийшли до висновку, що успіх людини в соціумі не визначається високим IQ або наявністю таланту. Так люди з середніми показниками IQ і відсутністю креативності часто стають лідерами не тільки колективів, але і держав. Тому в кінці 20 століття сформувалося припущення, що існує деяка сукупність здібностей, які дозволяють людині продуктивно взаємодіяти з іншими людьми, на основі розуміння, інтерпретації і контролю власних емоцій та емоцій інших людей. Система таких здібностей отримала назву "Емоційний інтелект" (EQ) [11].

Актуальність проблеми EQ обумовлена недостатньою розробленістю концепції емоційного інтелекту в Україні, розмитістю меж визначення поняття емоційного інтелекту, і відсутністю чіткої структури його організації.

Метою даної статті є теоретичний аналіз стану проблеми емоційного інтелекту в психологічній науці.

Основними завданнями дослідження були визначені наступні:

- розглянути генезис поняття емоційний інтелект;
- проаналізувати теоретико-методологічні підходи до розуміння категорії інтелекту; розглянути через призму даних підходів феномен емоційного інтелекту;
- розкрити визначення емоційного інтелекту і основні поняття теорії EQ.

Поняття "емоції" та "інтелект" тривалий час вважалися не порівняними, оскільки під першим, найчастіше розуміли біологічно обумовлені, "нижчі", "тваринні", інстинктивні детермінанти людської поведінки, тоді як поняття "інтелект" характеризувало "вищий" рівень організації психічної діяльності живої істоти. З часом у теоретичних дослідженнях був встановлений зв'язок мислення і афекту [10].

Проблему співвідношення емоційного й інтелектуального розглядали у своїх роботах: Л.С. Вигодський, С.Л. Рубінштейн, П.В. Симонов, Б.Г. Ананьєв, В.М. Мясіщев, А.А. Бодальов, В.В. Бойко, А.Ф. Лазурський [5].

В.І. Шаховський розглядав роль емоцій у мові. Він підкреслював, що "емоції усвідомлюються, вербально переробляються і категоризуються мовною особою. При цьому у свідомості відбувається взаємопроникнення раціонального і емоційного як двох аспектів інтелектуального" [9]. О.К.Тіхоміров підкреслював той факт, що мислення людини не подібне до обчислювальної машини, тому що воно ґрунтується на цінностях і особових сенсах, які, у свою чергу, завжди емоційно забарвлені [7]. Б.А.Базима і М.А.Густяков у ході емпіричного вивчення впливу кольору на психіку довели, що емоційний стан людини змінюється під впливом колірної рішення, що, у свою чергу, позначається на його розумовій діяльності [3]. Т.Рібо поклав початок дослідженню емоційної пам'яті, яке продовжили його послідовники Е.А.Громова, Ю.Л. Ханін, П.П.Блонський та ін. У 1991 р. В.П. Морозов увів термін "емоційний слух", як здатність пізнання емоцій по мові і співу [5]. У цей же час американськими психологами П. Саловеєм і Дж. Майером було введено поняття емоційного інтелекту, як сукупності ментальних здібностей до розуміння власних емоцій і емоцій інших людей [11].

Д.В.Люсин вважає, що ідея EQ сформувалася на основі поняття соціального інтелекту, яке розробляли Е.Торндайк, Дж.Гілфорд, Г.Айзенк і Х.Гарднер. Останній особливо близько підійшов до поняття EQ, коли описав в рамках своєї теорії численних інтелектів внутрішньоособистісний і міжособистісний інтелект [6]. Х.Вайсбах і У.Дакс розглядають емоційний інтелект як уміння "інтелектуально" управляти своїм емоційним життям. Є.П.Льїн розуміє під емоційним інтелектом емоційно-інтелектуальну діяльність. EQ в своїх роботах розглядають Г.Г.Гарська, І.Н. Андрєєва, А.С. Петровська, М.А.Манойлова, І.Кінтес, С.С. Степанов [2,5].

Підходи до розуміння структури EQ значно різняться серед авторів. Згідно з П.Саловеєм, в структуру емоційного інтелекту входить ряд здібностей: розпізнавання власних емоцій, тобто здатність називати (визначати) емоцію, що переживається, володіння емоціями, що, у свою чергу, пов'язано з проблемою самоконтролю; розуміння емоцій інших людей; самомотивація, тобто вплив емоцій на ментальні здібності і діяльність [2].

Д.Гоулман, на відміну від П.Саловея і Дж. Майєра вважає, що емоційний інтелект людина може розвивати й удосконалювати протягом всього свого життя [4]. Автор вважає, що структура EQ має ширші межі і включає наступні компоненти.

Самосвідомість. Люди з високою самосвідомістю дослухаються до своїх внутрішніх відчуттів і усвідомлюють дію своїх відчуттів на власний психологічний стан і робочі показники. Вони здатні інтуїтивно вибрати кращий спосіб поведінки у складній ситуації, сприймаючи, завдяки своєму чуттю, картину в цілому. Вони, зазвичай, знають свої сильні сторони і усвідомлюють межі своїх можливостей. Точне знання своїх здібностей дозволяє людям повноцінно використовувати свої сильні сторони. Вони не втрачають відчуття реальності, володіють почуттям власної гідності.

Самоконтроль. Люди, що володіють цим навиком, знаходять способи контролювати свої руйнівні емоції та імпульси і навіть використовувати їх на користь справі. Така людина здатна зберігати спокій і розсудливість навіть в умовах сильного стресу або під час кризи. Вони відверті з собою і своїми довколишніми, живуть у згоді зі своїми цінностями, гнучко пристосовуються до складнощів, вправно підстроюються під мінливу ситуацію. Володіють вольовими якостями, орієнтуються на високі особисті стандарти, завжди використовують сприятливі можливості. Така людина, не коливаючись, порушить або, як мінімум, обійде правила, якщо це необхідно для майбутнього. Це людина, яка заряджена оптимізмом, вона завжди знайде вихід з важких обставин, вона завжди позитивно сприймає інших людей.

Соціальна чуйність. Це люди, які володіють здатністю прислухатися до чужих переживань, уміють настроїтися на широкий діапазон емоційних сигналів. Такі люди співчутливо відносяться до інших і здатні подумки стати на місце іншої людини. Вони гостро відчувають всі рухи життя, часто політично проникливі, здатні виявляти найважливіші соціальні взаємодії і розбиратися в тонкощах владної ієрархії. Люди, які наділені цією здатністю, прагнуть створити навколо себе такий емоційний клімат, який позитивно впливатиме на інших людей і відносини з ними.

Управління відносинами. Люди з такими навиками вміють викликати в інших відгук і одночасно захоплювати їх привабливим обліком майбутнім або загальною місією. Такі люди подають іншим приклад бажаної поведінки і здатні

виразно викласти загальну місію так, щоб надихнути останніх. Це люди, які володіють умінням вибрати вірний тон при зверненні до конкретного слухача, і здатності привернути на свою сторону зацікавлених осіб і добитися масової підтримки своєї ініціативи. Вони виявляють невідому цікавість до тих, кому вони допомагають удосконалюватися, вони бачать цілі, достоїнства і недоліки інших; є хорошими вчителями і наставниками. Це люди, які вміють ініціювати перетворення, здатні розгледіти необхідність змін, кинути виклик сталому порядку речей і відстоювати новий. При цьому, вони майстерно залагоджують розбіжності, уміють викликати на відверту розмову конфліктуючі сторони, здатні зрозуміти різні думки і потім знайти точку зіткнення, здатні створювати атмосферу спільності. Вони залучають останніх до активного, азартного прагнення до загальних ідеалів, укріплюють моральний дух і відчуття єдності колективу [4].

Критики концепції емоційного інтелекту вважають, що поняття "інтелект" у даному випадку є недоречним і його слід було б замінити терміном "компетентність". Висловлюється також думка про те, що інтелект визначається як здатність і "ніяких скільки-небудь унікальних здібностей, пов'язаних з емоціями, не існує". Також вважається, що в уявленнях про емоційний інтелект емоції підміняються інтелектом [1].

Складність розуміння феномена емоційного інтелекту полягає в тому, що сучасна психологічна теорія не дає однозначної відповіді на питання про зміст поняття "інтелект". М.А.Холодна вважає, що велика кількість різних підходів до розуміння змісту поняття "інтелект", вписування в його рамки дуже широкого кола психічних процесів і явищ приводить до його "зникнення". За словами І.Н.Андрєєвої, на сьогоднішній день інтелект, як психологічний феномен, переживає кризу. Тому виникає питання: Чи має право на існування емоційний інтелект, як психічна реальність? І.Н.Андрєєва детально проаналізувала сучасний стан проблеми емоційного інтелекту на основі підходу М.А.Холодної, яка виділяє два напрями у вивченні інтелекту: тестологічний і експериментально-психологічний [1; 8].

Тестологічний підхід розглядає інтелект, як сукупність здібностей, які можна виміряти. У межах цього напрямку існує два протилежні підходи, які не є суперечливими в одному тимчасовому просторі, а швидше є історичними етапами розвитку уявлень про інтелект, що змінюють один одного. Для першого етапу характерне жорстке зведення інтелекту до певного набору здібностей, рівень розвитку яких визначається за допомогою тестування. На шляху формування уявлень про інтелект кожен етап супроводжувався появою нової моделі інтелекту і відповідної, даної моделі методики його дослідження. Кожна нова модель інтелекту розширювала його межі. Внаслідок цього, на другому етапі поняття "інтелект" зовсім утратило свої межі і до його визначення почали включати широкий спектр різноманітних явищ людської психіки, що призвело до втрати наукової цінності даного поняття. Так А.Дженсен у 1987 році заявив, що для наукових цілей поняття інтелекту взагалі не придатне і від нього слід відмовитися [за 8].

Експериментально-психологічні теорії є орієнтованими на виявлення механізмів інтелектуальної активності. М.А.Холодна виділила основні підходи, для кожного з яких характерна певна концептуальна лінія в трактуванні природи інтелекту.

1. *Феноменологічний підхід*, який розглядає інтелект як особливу форму змісту свідомості.
  2. *Генетичний підхід* – де інтелект представлений як наслідок адаптації, що ускладнюється, до вимог навколишнього середовища в природних умовах взаємодії людини із зовнішнім світом.
  3. *Соціокультурний підхід* розглядає інтелект як результат процесу соціалізації, а також впливу культури в цілому.
  4. *Процесуально-діяльнісний підхід* представляє інтелект як особливу форму людської діяльності.
  5. *Освітній підхід*, де інтелект - це продукт цілеспрямованого навчання.
  6. *Інформаційний підхід* розглядає інтелект як сукупність елементарних процесів переробки інформації.
  7. *Функціонально-рівневий підхід*, де інтелект представлений як система різнорівневих пізнавальних процесів.
  8. *Підхід регуляції* розглядає інтелект як чинник саморегуляції психічної активності.
- М.А. Холодна називає ці підходи пояснювальними, які відповідають на питання: "Як розвивається інтелект?" і виділяють критерії цього процесу.

Розглянемо емоційний інтелект у межах даних підходів.

Феноменологічний підхід, представлений насамперед гештальт-психологічною теорією, трактує природу інтелекту в контексті проблеми організації феноменального поля свідомості (Ст. Келер, М. Вертгеймер). На думку Р.Глезера, рівень інтелектуальних здібностей – це різний ступінь організації системи знань людей, яка включає декларативні і процедурні знання, відрізняється широтою і глибиною. З погляду даного підходу, ми можемо розглядати емоційний інтелект, як систему знань людини про емоції і почуття, особливості їх прояву і способи їх контролю.

Генетичний підхід (У.Р.Чарлсворз, Ж.Піаже) розглядає інтелект, як спосіб адаптації живої істоти до вимог дійсності, який формується в ході еволюції. Тут ми можемо побачити емоційний інтелект, як адаптивний механізм, за допомогою якого людина активно пристосовується до соціуму. Так спектр емоційних реакцій дитини, її здатність до емпатії залежить від насиченості його емоційного досвіду, який, у свою чергу, визначається соціальним середовищем дитини.

Соціокультурний підхід констатує, що людина в ході засвоєння матеріальних і духовних цінностей, створених іншими людьми, формується як культурно-історична істота. Згідно з даним підходом, існує ряд соціокультурних чинників (мова, освіта, сім'я, звичаї, традиції і таке ін.), які є детермінантами рівня і темпів розвитку всіх членів суспільства. Кросс-культурними дослідженнями емоційного інтелекту займаються американські корейські психологи Дж. Р. Аверілл, К.К. Чен, Д.В.Хен. Вони відзначають, що для кожної народності і етносу характерними є певні особливості емоційної сфери та її проявів. Так для англійців характерна стриманість і емоційна холодність, а для італійців активний прояв емоцій, бурхлива жестикуляція [10].

Підхід регуляції розглядає інтелект не тільки як механізм переробки інформації, але і механізм регуляції психічної і поведінкової активності (Л.Л. Терстоун). На думку Р.Стенберга, однією з головних складових інтелекту є здатність суб'єкта управляти собою. У концепцію даного напрямку емоційний інтелект вписується як здатність людини контролювати і управляти власними емоціями і емоціями інших людей.

Розглянуті вище підходи є, на нашу думку, основними напрямками для розуміння проблеми емоційного інтелекту. Вони розкривають феномен EQ з різних сторін і доводять його право на існування, не тільки як окремої психологічної категорії, але і як структурного компонента психології інтелекту.

Проте, ні тестологічні, ні експериментально-психологічні теорії не розкривають суті поняття інтелекту. Вони відображають численні властивості і прояви інтелекту і створюють образ інтелектуальної людини - кмітливої, освіченої,

яка вміє багато і впевнено говорити, легко пристосовується до будь-якої нової ситуації. Такий образ за даними М.А.Холодної, створюється на основі тестологічних теорій і створює спотворене уявлення про природу інтелекту. При цьому визначення інтелекту знов залишається розмитим. На думку М.А.Холодної дослідникам необхідно шукати відповідь не на питання: "Що є інтелектом?", а на питання "Що є інтелектом як психічним носієм своїх властивостей?". Автор відповідає на це питання в монографії: "Носієм властивостей інтелекту є індивідуальний ментальний досвід".

Ментальний – такий, що має відношення до розумової сфери суб'єкта (у широкому сенсі); маючий відношення до особливостей організації індивідуального розумового досвіду (у вузькому сенсі). Ментальний досвід – система індивідуальних інтелектуальних ресурсів, що обумовлює особливості пізнавального відношення суб'єкта до світу і характер відтворення дійсності в індивідуальній свідомості. Рівень організації ментального досвіду визначається ступенем сформованості і мірою інтеграції когнітивних, метакогнітивних та інтенціональних психічних структур [8].

Структурно-інтегративний підхід, заснований на когнітивній психології та інших когнітивних напрямках, в яких були виявлені, зафіксовані й описані певні ментальні утворення, які називають по-різному: "когнітивні схеми", "конструкти", "концепти" і т. ін. М.А. Холодна називає їх ментальними структурами - системою психічних утворень, яка в умовах пізнавального контакту з дійсністю забезпечує можливість надходження інформації про події, що відбуваються, її перетворення, а також управління процесами переробки інформації і вибірковості інтелектуального відображення. Ці утворення контролюють і регулюють способи сприйняття, розуміння й інтерпретації людиною ситуацій або явищ.

Ментальні структури складають основу індивідуального ментального досвіду. Вони є базовим сховищем інтелектуальних ресурсів суб'єкта, яке при зіткненні з будь-якою зовнішньою дією може "розгорнути" особливим чином організований ментальний простір.

Ментальний простір – це суб'єктивний діапазон відображення, в рамках якого можливі різного роду розумові переміщення. Існування якогось розумового простору було зафіксовано когнітивною психологією в експериментах по вивченню ментальної ротації (здібності уявного обертання образу заданого об'єкта в будь-якому напрямі), організації семантичної пам'яті (як з'ясувалося, у сховищі пам'яті слова знаходяться на різних ментальних відстанях один від одного), процесів вирішення завдань тощо. М.А.Холодна вважає, що категорія ментального простору ще мало вивчена в психологічній практиці, але саме це поняття є тією, відсутньою теоретичною ланкою, яка дозволяє перейти від поняття "Ментальна структура" до поняття "Ментальна репрезентація".

Ментальна репрезентація – це актуальний розумовий образ тієї чи іншої конкретної події, суб'єктивна форма "бачення" того, що відбувається, індивідуальна розумова картина події. Про те, як побудована репрезентація, можна судити за рядом показників: особливостях розподілу уваги, обсягом часу, витраченого на ознайомлення з ситуацією, формою суб'єктивного представлення ситуації (вербальною або візуальною), характером питань, що ставляться.

Таким чином, структурно-інтегративна концепція М.А.Холодної будується на категорії ментального досвіду, представленого в трьох основних формах: ментальних структурах, ментальному просторі і ментальній репрезентації.

Аналізуючи стан проблеми емоційного інтелекту на підставі концепції М.А.Холодної, І.Н.Андреева робить висновок про те, що "безліч теорій емоційного інтелекту нормальна для "дитячого віку" цього феномена, проте наступний етап у його дослідженні вимагає більшої визначеності щодо вибору орієнтацій". Вона також вважає, що "необхідним кроком в розвитку теорії емоційного інтелекту зараз є не створення його нових моделей, а уточнення структури даного феномена. З одного боку, необхідно визначити, що відноситься власне до інтелекту, з іншого, потрібно виділити ті особисті характеристики, які детерміновані ментальними здібностями емоційного інтелекту" [1].

Ми вважаємо, що структурно-інтегративний підхід, де інтелект представлений як форма організації ментального досвіду, є якнайповнішою і багатограннішою системою розуміння суті інтелекту. Підхід М.А.Холодної був покладений як основний теоретико-методологічний напрям при побудові моделі емоційного інтелекту в нашій роботі.

Багато авторів, такі як П.Саловей, Дж.Майер, Д.Гоулман, І.Н.Андреева розглядають емоційний інтелект як "сукупність ментальних здібностей". Вони розходяться лише в кількості цих здібностей і їх особливостях. Так І.Н.Андреева пише: "Емоційний інтелект - стійка ментальна здатність, частина широкого класу ментальних здібностей; зокрема, EQ може розглядатися як підструктура соціального інтелекту" [1, 4, 10].

Таким чином, теоретичний аналіз проблеми дозволив констатувати, що дослідники емоційного інтелекту в своїх роботах тотожно визначають поняття "інтелект" і "здатність". Згідно зі структурно-інтегративною концепцією таке заміщення є неправомірним. Можна припустити, що саме цей недолік у формулюванні поняття емоційного інтелекту призвів до великої кількості критичних зауважень на адресу концепції EQ. В результаті сформувалося уявлення про необхідність або переформулювати термін (позбавитися від його інтелектуальної складової) і розуміти під сукупністю емоційних здібностей емоційну компетентність, або уточнити суть категорії емоційного інтелекту і побудувати таку теоретичну модель EQ, яка буде логічно вбудована в загальну модель інтелекту.

В основі нашої психологічної моделі EQ базується структурно-інтегративна концепція інтелекту М.А. Холодної [8].

Під емоційним інтелектом ми розуміємо особливу форму організації індивідуального емоційного досвіду у вигляді наявних емоційних структур, що породжують емоційний простір відображення і емоційні репрезентації, які будуються в межах цього простору.

Емоційний досвід розглядається нами як система індивідуальних емоційних ресурсів, що обумовлює особливості емоційного ставлення суб'єкта до світу і характер емоційного відображення дійсності в індивідуальній свідомості. Рівень організації емоційного досвіду визначається ступенем сформованості і мірою інтеграції когнітивних, метакогнітивних і інтенціональних психічних структур.

Емоційні структури – це психічні утворення, які в умовах емоційного контакту людини зі світом забезпечують можливість надходження інформації про події, що відбуваються, по емоційному каналу сприйняття і її перетворення, управління процесами переробки цієї інформації і вибірковості емоційного відображення.

Емоційний простір – це суб'єктивний діапазон емоційного відображення, в межах якого відбуваються різного роду емоційні рухи.

Емоційна репрезентація – це актуальний емоційний образ тієї чи іншої конкретної події, суб'єктивно-емоційна форма "бачення" того, що відбувається, індивідуальна емоційна картина події.

Таким чином, теоретичний аналіз проблеми емоційного інтелекту дозволяє зробити висновок про те, що існуючі концепції даного феномена не визначають його точних меж і не відображають вертикальну структуру EQ. Більшість авторів ототожнюють поняття EQ і сукупність емоційних здібностей. Що, ймовірно, пояснюється порівняльною новизною проблеми.

У цій роботі нами запропоновано визначення емоційного інтелекту на основі структурно-інтеграційного підходу, як особливої форми організації індивідуального емоційного досвіду у вигляді наявних емоційних структур, що породжують емоційний простір відображення і емоційних репрезентацій, які будуються в межах цього простору. Подальші дослідження феномена EQ через призму цього підходу дозволить вивчити не тільки зовнішні прояви емоційного інтелекту, але і його розвиток в онтогенезі, зв'язок із загальними інтелектуальними здібностями, структурні елементи і механізми функціонування.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Андреева И.Н.* Эмоциональный интеллект: непонимание, приводящее к "исчезновению"? // Психологический журнал. – Минск, 2006. – №1. – С. 28-32.
2. *Андреева И.Н.* Понятие и структура эмоционального интеллекта. // Социально-психологические проблемы ментальности: 6-я Международная научно-практическая конференция. – Смоленск: СГПУ, 2004. – Ч. 1. – С.22-26.
3. *Базыма Б.А., Густяков Н.А.* О цветовом выборе как индикаторе эмоциональных состояний в процессе решения малых творческих задач. // Вестник ХГУ. – Харьков, 1988. – №320. – С. 22-25.
4. *Гоулман Д.* Эмоциональный интеллект. – М.: АСТ, 2008 – 480 с.
5. *Ильин Е. П.* Эмоции и чувства. — СПб.: Питер, 2001. — 752 с.
6. *Люсин Д.В.* Современные представления об эмоциональном интеллекте. Социальный интеллект: Теория, измерение, исследования / Под ред. Д.В. Люсина, Д.В. Ушакова. – М.: Институт психологии РАН, 2004. – С. 29-36.
7. *Тихомиров О.К.* Структура мыслительной деятельности человека. — М., 1969. — 304 с.
8. *Холодная М.А.* Психология интеллекта. Парадоксы исследования. - 2-е изд., перераб. и доп. – СПб.: Питер, 2002. – 272 с.
9. *Шаховский В.И.* Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка. – Воронеж, 1987. – 192 с.
10. *Averill J.R., Chon K.K., Naan, D.W.* Emotions and creativity, East and West. // Asian Journal of Social Psychology [Electronic resource]. – 2001. – №4. – p. 165-83. Mode of access: <http://people.umass.edu/jra/studiesofemotion/articles/creativity/index.html>
11. *Mayer J.D., Salovey P.* Emotional intelligence [Electronic resource]. – 2005. Mode of access: http://www.unh.edu/emotional_intelligence/

Подано до редакції 17.12.08

РЕЗЮМЕ

У роботі розглядається генезис поняття "емоційний інтелект"; аналізуються теоретико-методологічні підходи до розуміння категорії інтелекту і співвідношення понять IQ і EQ. Запропоновано визначення емоційного інтелекту на основі структурно-інтегративного підходу.

РЕЗЮМЕ

В работе рассматривается генезис понятия "эмоциональный интеллект"; анализируются теоретико-методологические подходы к пониманию категории интеллекта и соотношение понятий IQ и EQ. Предложено определение эмоционального интеллекта на основе структурно-интегративного подхода.

SUMMARY

The article investigates genesis of the concept "emotional intellect", analyzes theoretical and methodological approaches to understanding of the category of intellect; reveals correlation of concepts IQ and EQ. The author defines the notion of emotional intellect on the basis of the structural integrative approach.

Ключові слова: інтелект, емоційний інтелект, емоційний досвід.

Ключевые слова: интеллект, эмоциональный интеллект, эмоциональный опыт.

Keywords: intellect, emotional intellect, emotional experience.

Науковий керівник: к. психол. н. І.Ю. Василенко.
